

The Emerging Morality in Disaster Management Situation in Japan¹

Saifon Su-indramedhi²

Received: May 27, 2015 Accepted: July 16, 2015

Abstract

This article is a part of the research project "The knowledge synthesis of socialization process of Japan affect to face of crisis". This article aims to study the process of socialization when facing a crisis of Japan. To study the social factors or other factors which are the role of disaster management in Japan. And to study the concept of cultivating virtue and ethics of Thailand and Japan that affect the management of the crisis, both positive and negative. And to bring the knowledge gained from these analyzes and synthetic orientation in the operation of the Moral Promotion Center (Public Organization) to propel the moral goodness.

Keywords: Socialization, Disaster management, Tsunami, Moral, Ethic, Japan

¹ Academic Article

² Assoc. Prof. College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University. e-mail: nsaifon@hotmail.co.th, nsaifon@tu.ac.th, Tel. 054-268-702 ext 5344, 5002

คุณธรรมที่ปรากฏในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติประเทศญี่ปุ่น¹

สายฝน สุเอียนทรเมธี²

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมของประเทศญี่ปุ่นที่ส่งผลต่อการเผชิญภาวะวิกฤติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เมื่อเผชิญภาวะวิกฤติของประเทศญี่ปุ่น เพื่อศึกษาปัจจัยทางสังคม หรือปัจจัยอื่นๆ ที่มีบทบาทต่อการบริหารจัดการภัยพิบัติของประเทศญี่ปุ่น เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการเมื่อเกิดภาวะวิกฤติทั้งทางด้านบวกและทางด้านลบ และเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ มาวางแนวทางในการดำเนินงานของศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ในการขับเคลื่อนด้านคุณธรรมความดี

คำสำคัญ: การขัดเกลาทางสังคม การบริหารจัดการภัยพิบัติ ทสึนามิ คุณธรรม จริยธรรม ญี่ปุ่น

¹ บทความวิชาการ

² รองศาสตราจารย์ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ e-mail: nsaifon@hotmail.co.th, nsaifon@tu.ac.th, โทร. 054-268-702 ต่อ 5344, 5002

³ “ภาวะวิกฤติ” ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง ภัยพิบัติ ซึ่งภัยพิบัติที่ญี่ปุ่นต้องเผชิญมีทั้งภัยพิบัติที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์และภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เลือกการเผชิญกับการทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองนางาซากิซึ่งเป็นภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์, การรับมือกับแผ่นดินไหวที่เมืองโกเบหรือที่เรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า Hanshin-Awaji Earthquake และเหตุการณ์แผ่นดินไหว ทสึนามิ และการระเบิดของโรงไฟฟ้าในเขตภูมิภาคฟูกูชิม่าหรือเหตุการณ์ 3/11

บทนำ

เหตุการณ์แผ่นดินไหวซึ่งทำให้เกิดคลื่นยักษ์ทsunamiที่เมืองเซนไดและบริเวณชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะฮอนชูเมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2554 เกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน และยัง ส่งผลให้โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ที่เมืองฟูกูชิมาระเบิดเกิดการแพร่กระจายของสารกัมมันตภาพรังสี แต่ภาพที่น่าเสียดายออกมาสร้างความประหลาดใจแก่คนทั้งโลกนั่นคือการปฏิบัติตนอย่างมีระเบียบวินัยของประชาชนชาวญี่ปุ่น ภาพที่ปรากฏถึงความซื่อสัตย์ ซื่อตรง ความสามัคคี ความเสียสละ และความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน ทั้งๆ ที่กำลังเผชิญอยู่ในภาวะวิกฤติ ภาพปรากฏดังกล่าวถูกนำเสนอผ่านสื่ออย่างต่อเนื่อง คำถามที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยคือทำไมคนญี่ปุ่นจึงมีคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าว ญี่ปุ่นมีกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอย่างไร และมีปัจจัยทางสังคมอื่นใดที่มีส่วนในการขัดเกลาทางสังคม

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมของประเทศญี่ปุ่นที่ส่งผลต่อการเผชิญภาวะวิกฤติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เมื่อเผชิญภาวะวิกฤติของประเทศญี่ปุ่น เพื่อศึกษาปัจจัยทางสังคม หรือปัจจัยอื่นๆที่มีบทบาทต่อการบริหารจัดการภัยพิบัติของประเทศญี่ปุ่น เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นที่ส่งผลต่อการ

บริหารจัดการเมื่อเกิดภาวะวิกฤติ¹ ทั้งทางด้านบวกและทางด้านลบ และเพื่อนำความรู้ที่ได้จากการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ มาวางแผนวางในการดำเนินงานของศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ในการขับเคลื่อนด้านคุณธรรมความดี การศึกษาการจัดการภัยพิบัติครั้งนี้พิจารณาว่าเป็นการจัดระเบียบทางสังคมผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีมาอย่างยาวนาน ตลอดจนทำให้เกิดการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมและการสร้างทุนทางสังคมใหม่ในสังคมญี่ปุ่น ถือเป็นปัจจัยเงื่อนไขสำคัญในการรับมือกับภัยพิบัติ ในงานชิ้นนี้จึงอาศัยกรอบแนวคิดเรื่องการจัดการภัยพิบัติ (Disaster management) แนวคิดเรื่องการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) และแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม (Social capital) มองปรากฏการณ์ที่ศึกษา

การจัดการภัยพิบัติเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ตั้งแต่การเตรียมการก่อนเกิดเหตุ การรับมือในภาวะฉุกเฉิน การบรรเทาทุกข์ ช่วยชีวิต และการฟื้นฟูบูรณะหลังเหตุการณ์ ในอดีตการจัดการภัยพิบัติมักเน้นเรื่องการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์เป็นหลัก แต่แนวโน้มของการจัดการภัยพิบัติสมัยใหม่จะมีลักษณะของการเตรียมการเชิงรุกมากขึ้นโดยดำเนินการด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินที่จะเกิดขึ้นจากภัยพิบัติ รวมทั้งมาตรการที่ครอบคลุมการแก้ไขปัญหาทั้งระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งเป็นการวางแผนเพื่อเผชิญหน้ากับสถานการณ์ตั้งแต่มองก่อนเกิดเหตุ ระหว่างเกิดเหตุ และหลังเกิดเหตุ

ที่ต่อเนื่อง จนครบกระบวนการ เรียกว่า “วงจรถวายการจัดการสาธารณภัย” ได้แก่ การป้องกัน (Prevention) การบรรเทาผลกระทบ (Mitigation) การเตรียมพร้อม (Preparedness) การรับสถานการณ์ฉุกเฉิน (Emergency response) การฟื้นฟูบูรณะ (Recovery) และการพัฒนา (Development)

ส่วนการขัดเกลาทางสังคมมีส่วนในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของคนญี่ปุ่น และมีส่วนในการหล่อหลอมบุคลิกภาพ อัตลักษณ์ วิธีการเผชิญหน้าต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอย่างเด่นชัดของประเทศญี่ปุ่น กระบวนการขัดเกลาดังกล่าวผูกพันเกี่ยวเนื่องกับปัจจัยอื่นทางสังคมและทางจิตวิทยาสังคมร่วมด้วย แนวคิดการขัดเกลาทางสังคม ถือเป็นอีกหนึ่งแนวคิดพื้นฐานทางสังคมวิทยา ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายให้เห็นถึงกระบวนการก่อรูปตัวตน (Self) ของปัจเจกบุคคล เป็นเหมือนสะพานที่เชื่อมระหว่างปัจเจกและสังคม กระบวนการขัดเกลาทางสังคม จึงหมายถึง กระบวนการโดยรวม (Total process) กระบวนการหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งที่ปัจเจกบุคคลได้อาศัยพัฒนาบุคลิกภาพของตน และเป็นแหล่งที่ปัจเจกบุคคลได้เรียนรู้ ได้ฝึกฝนการเป็นผู้กระทำทางสังคม (Social actor) กระบวนการ จึงหมายรวมตั้งแต่การเรียนรู้ ค่านิยม บรรทัดฐาน ความเชื่อ อาชีพ และเทคโนโลยีต่างๆ ฉะนั้นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม จึงเป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) และกระบวนการก่อรูปบุคลิกภาพ (Personality formation) ของปัจเจกบุคคล (Olsen, 1968)

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม จะมองว่าทุนทางสังคมเปรียบเสมือนทรัพยากรทางสังคม วัฒนธรรมที่กลุ่ม องค์กร ชุมชนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ บรรทัดฐานร่วมที่เป็นเครื่องมือในการยึดโยงผู้คน ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การเกาะเกี่ยวเหนียวยึดกันเป็นกลุ่มก้อน ทุนทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ที่กลุ่ม องค์กร ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนงานไปสู่จุดมุ่งหมาย หรือเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนต่างๆ ไปสู่การพึ่งตนเอง ในงานวิจัยเห็นวาทะทุนทางสังคมคือปัจจัยที่สำคัญอีกประการที่มีอยู่ในโครงสร้างทางสังคมญี่ปุ่น และถูกพัฒนาและจัดระบบมาตั้งแต่อดีตส่งผลต่อการสั่งสมทุนทางสังคมและทุนทางสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อการจัดการภัยพิบัติ และในขณะเดียวกันการจัดการภัยพิบัติยังช่วยสร้างทุนทางสังคมใหม่ขึ้นในสังคมญี่ปุ่น

ผลการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนให้เห็นคุณธรรมจริยธรรมหลายประการของคนญี่ปุ่นที่ปรากฏในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติ ทั้ง 3 เหตุการณ์ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นคุณธรรมจริยธรรมที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่น โดยถูกหล่อหลอมผ่านระบบสังคมวัฒนธรรม ระบบครอบครัว ระบบการปกครองตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน และระบบสังคมวัฒนธรรม ระบบครอบครัวดังกล่าวยังคงทำหน้าที่หล่อหลอมพลเมืองญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง แต่บทความนี้นำเสนอเฉพาะบางส่วนของงานวิจัยเท่านั้น โดยเริ่มที่รากฐานทางสังคมวัฒนธรรมที่หล่อหลอมก่อรูปตัวตนคนญี่ปุ่น วัฒนธรรมการรับมือกับภัยพิบัติ คุณธรรมจริยธรรมที่ปรากฏ

ในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติ และข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการจัดการภัยพิบัติในประเทศญี่ปุ่น

การก่อรูปตัวตนคนญี่ปุ่น

จากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมา กล่าวถึงตัวตนที่เป็นอัตลักษณ์คนญี่ปุ่นไว้อย่างชัดเจน อาทิ การมีระเบียบวินัย การมีความรับผิดชอบต่อสังคม ความไว้วางใจ ความซื่อตรง ความเสียสละ ความเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น (Active citizen) เช่น ขยันขันแข็งในการทำงาน การแสวงหาความรู้ และยอมรับการจัดการและการบงการของรัฐบาลสูง ส่วนการศึกษาวิจัยการจัดการภัยพิบัติในสถานการณ์การรับมือกับภัยพิบัติครั้งนี้ปรากฏคุณธรรมจริยธรรมข้อที่เป็นตัวตนคนญี่ปุ่นหลายประการ อาทิ การมีวินัย การพึ่งตนเอง การสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เป็นต้น

พื้นฐานของการสร้างคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันว่าได้รับอิทธิพลจากการจัดระเบียบทางสังคมในสมัยศักดินา ได้รับอิทธิพลจากการที่ต้องเผชิญหน้ากับมหาอำนาจหรือสังคมตะวันตก ได้รับอิทธิพลจากการจัดระเบียบทางสังคมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และที่สำคัญที่สุดคือจากระบบการขัดเกลาทางสังคมของครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยหล่อหลอมสมาชิกของครอบครัว กล่าวคือพ่อแม่จะมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตัวของเด็กในแง่ของการสั่งสอนปลูกฝังเรื่องความซื่อสัตย์ การไว้วางใจผู้อื่น การร่วมมือกับผู้อื่น และเป็นขั้นแรกในการเรียนรู้

“การจัดระเบียบสังคมญี่ปุ่นในยุคศักดินา” ได้รับอิทธิพลจากรากฐานทางจริยธรรม

ในลัทธิขงจื้อและการวางระบบการศึกษาของชนชั้นที่แตกต่างกันระหว่างโตเมียว ซามูไร พ่อค้า สามัญชนทั่วไป แนวคิดทางด้านจริยธรรมในศาสนาของญี่ปุ่นเริ่มต้นจากการยืมมาจากภายนอกแต่ได้มีการหล่อหลอมใหม่จนมีลักษณะเป็นของญี่ปุ่นไปในที่สุด ศาสนาสำคัญในญี่ปุ่นคือ ศาสนาพุทธ ขงจื้อ และชินโต ทั้งสามมีบทบาทเท่าเทียมกันในการเป็นศาสนาของชาติ และของครอบครัว นอกจากนี้อิทธิพลของ “วัฒนธรรมการศึกษาชนชั้นซามูไร” ก็มีผลสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ครอบครัวญี่ปุ่น เนื่องจากประเทศญี่ปุ่นเป็นเกาะเล็กและมีประชากรมาก ดังนั้น การอยู่รวมกันจะต้องมีระเบียบวินัยเคร่งครัด ชนชั้นซามูไรต้องทำตัวเป็นแบบอย่างในเรื่องของความประพฤติให้แก่ชนชั้นอื่นๆ สังคมโตะซุงาวะ เป็นสังคมที่มีเสถียรภาพ จำนวนครอบครัวในหมู่บ้านถูกจำกัดด้วยจำนวนที่ดินที่มีอยู่ แต่ละครอบครัวก็อยู่ในชุมชนเดียวกันมายาวนานจึงรู้จักกัน และ “ระบบโกนินกมุ” ที่เน้นความรับผิดชอบร่วมกัน เห็นได้จากระบบการเก็บภาษี โดยใช้หมู่บ้านเป็นหน่วยรวบรวม เป็นการมอบหมายความรับผิดชอบร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ถ้าครอบครัวใดไม่สามารถจ่ายภาษีส่วนตนได้ ครอบครัวอื่นๆ ในหมู่บ้านเดียวกันก็ต้องช่วยกันรับผิดชอบ ดังนั้นจึงจำเป็นที่หัวหน้าหมู่บ้านต้องคอยควบคุมจริยธรรมของสมาชิกในหมู่บ้าน และทุกคนก็มีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคมที่ตนสังกัด ตั้งแต่ระดับครอบครัวขึ้นไป

การให้ความสำคัญกับครอบครัวของคนญี่ปุ่นมิได้มีอยู่ทุกช่วงของพัฒนาการทางสังคมของประเทศญี่ปุ่น บางช่วงของพัฒนาการทาง

สังคมมีการเปลี่ยนแปลงของสังคมญี่ปุ่นบ้าง อาทิ เมื่อญี่ปุ่นเผชิญกับสังคมตะวันตกญี่ปุ่นต้องเผชิญกับการถูกบีบบังคับให้เปิดประเทศในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากสหรัฐอเมริกาการเปลี่ยนแปลงจากการปฏิรูปเมจิ การเปลี่ยนแปลงจากลัทธิชาตินิยมแบบกษัตริย์กับการสร้างชาติในญี่ปุ่น จากเดิมที่คนญี่ปุ่นเคยมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ต่อชุมชน เปลี่ยนมาเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แทน ทำให้ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาด้านอุตสาหกรรมให้กลายเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของประเทศ “ต้องถวายความจงรักภักดีให้กับชาติ” ซึ่ง “ชาติ” ในความหมายนี้ คือ จักรพรรดิทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากลัทธิชาตินิยมสู่การสร้างลัทธิความเชื่อประจำชาติ นั่นคือ “**ลัทธิชินโต**” ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อของเต๋า พุทธ และขงจื้อ ทำให้ความจงรักภักดีทั้งหลายมุ่งไปสู่จักรพรรดิ

ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 คนญี่ปุ่นจำนวนมากผิดหวังกับกระบวนการคิดของผู้นำที่ผ่านมามาทั้งหมด โดยเชื่อว่าสาเหตุที่ญี่ปุ่นแพ้สงครามในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะคนญี่ปุ่นทุ่มเทความจงรักภักดีให้กับจักรพรรดิ ให้กับประเทศชาติ ในช่วงทศวรรษที่ 1980 เกิดการตั้งคำถามจากคนรุ่นใหม่กับสิ่งที่ผ่านมาในอดีตของบรรพบุรุษ คนหนุ่มสาวที่เป็นพนักงานบริษัททั้งหลายก็เปลี่ยนวิถีชีวิตตัวเอง เปิดรับวัฒนธรรมตะวันตก และกลับมาเริ่มเห็นวาทะครอบครัวสำคัญอีกครั้ง แต่แบบแผนวัฒนธรรมในครอบครัวมิได้เปลี่ยนแปลงไป ครอบครัวญี่ปุ่นยังคงสอนให้ลูกมีความจงรักภักดี มีความซื่อสัตย์

การเลี้ยงดูบุตรในบ้านให้มีความเคร่งครัด มีมารยาทที่เหมาะสม การมัธยัสถ์ การอดทน การสร้างวินัยให้แก่ตนเอง การไว้ใจผู้อื่น การร่วมมือกับผู้อื่น และเป็นขั้นแรกในการเรียนรู้ร่วมกันกับผู้อื่น รวมถึงการรับผิดชอบต่อส่วนรวม พ่อแม่มีบทบาทสำคัญมากในการอบรมสั่งสอนลูกและทำให้ลูกเกิดความไว้วางใจสมาชิกในครอบครัว ดังผลการศึกษาของ มณีรัตน์ ไพโรจน์ไชยกุล (2543) ฉะนั้นครอบครัวญี่ปุ่นถือได้ว่าเป็นหน่วยงานสังคมแรกที่ให้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมแก่สมาชิกครอบครัวและเป็นหน่วยในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

อย่างไรก็ตาม ยังมีภาวะความจำเป็นบางประการที่ทำให้คุณธรรมจริยธรรมของคนญี่ปุ่นดำรงอยู่ คือ ลักษณะของที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า วงแหวนแห่งไฟ ความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติมีโอกาสสูงมากจึงต้องเตรียมความพร้อมในการรับมือกับภัยพิบัติอยู่เสมอ และจากประสบการณ์การเผชิญภัยพิบัติแต่ละครั้งมันสร้างความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินมหาศาล จำเป็นต้องสร้างวินัยให้ตัวเองทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ในระดับชุมชน และในระดับองค์กร นอกจากนี้ การพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม ทำให้ญี่ปุ่นต้องพัฒนาระบบขนส่งสาธารณะ พัฒนารถไฟฟ้า จึงต้องยอมรับภาวะความเสี่ยงกับโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ ฉะนั้น คนญี่ปุ่นต้องมีวินัยสูง มีความรับผิดชอบต่อสังคม หรือมีสำนึกต่อส่วนรวม การพึ่งตนเอง มีความเสียสละ มีความซื่อตรง มีวัฒนธรรมการวางแผน ฯลฯ

อัตลักษณ์หรือตัวตนที่ชัดเจนของคนญี่ปุ่นที่เราต้องยอมรับ คือ **การมีวินัย** การมีวินัยเป็นผลของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม จากการพิจารณาเป้าหมายแห่งการขัดเกลาทางสังคมของตัวแทนการขัดเกลาต่างๆ ยังพบว่าตัวแทนการขัดเกลาทางสังคม อาทิ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ที่ทำงาน ศาสนา ฯลฯ สามารถก่อรูปตัวตนคนญี่ปุ่นให้มีลักษณะเฉพาะ ในงานวิจัยค้นพบว่า ตัวแทนการขัดเกลาที่มีบทบาทในการบ่มเพาะวินัยขั้นพื้นฐาน (Discipline) เพื่อให้สมาชิกในสังคมเรียนรู้ถึงกฎระเบียบ แบบแผนของสังคม และสามารถปฏิบัติตามได้อย่างเหมาะสม รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับภัยพิบัติหรือภาวะวิกฤติต่างๆ อย่างเด่นชัด เช่น บทบาทของโรงเรียน ชุมชน และ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

ลักษณะตัวตนคนญี่ปุ่นที่เด่นชัดมากกว่าคนชาติอื่นๆ มิใช่เฉพาะความมีวินัยสูงเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึง **การช่วยสร้างแรงบันดาลใจ (Aspiration) ในการปฏิบัติตามกฎระเบียบ** เพื่อให้สมาชิกของสังคมมีกำลังใจในการประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับต่างๆ ของสังคม โดยเฉพาะในภาวะวิกฤติหรือการเผชิญกับภัยพิบัติ ตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างแรงบันดาลใจ เพื่อให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับต่างๆ ของสังคม อาทิเช่น โรงเรียน, พิพิธภัณฑ์/แหล่งเรียนรู้, กลุ่ม/องค์การอาสาสมัคร และองค์กรชุมชน ถือเป็นตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่ทำหน้าที่ช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้

สมาชิกในสังคมมีกำลังใจในการจะประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางที่ถูกต้อง และคำนึงถึงผู้อื่นเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ภัยพิบัติ นอกจากนี้ การปลูกฝังอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล (Identity) โดยการหล่อหลอมให้ปัจเจกบุคคลมีความคิด ทักษะ ค่านิยม ตลอดจนพฤติกรรมกรรมการแสดงออก เพื่อให้เกิดเป็นบุคลิกภาพที่เป็นตัวเองอย่างชัดเจน ซึ่งลักษณะเฉพาะตัวนี้ เป็นเสมือนจุดยืนที่บ่งบอกความเป็นตัวตน

เกี่ยวกับประเด็นนี้อาจจะเป็นการยากลำบากกว่า การก่อรูปตัวตนของผู้คนเกิดจากเหตุปัจจัยใดบ้างอย่างเฉพาะเจาะจง เพราะกระบวนการหล่อหลอมตัวตนของมนุษย์เกิดจากกระบวนการปฏิสังสรรค์ระหว่างมนุษย์และสังคม ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ตัวแทนการขัดเกลาทางสังคม ทั้งหมดที่กล่าวถึงล้วนมีบทบาทในการปลูกฝังอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล แต่หากมีการจัดลำดับความเข้มข้น เราต้องยอมรับว่า **“โรงเรียน”** ถือเป็นตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่มีบทบาทค่อนข้างสำคัญ เนื่องจากเป็นตัวแทนการขัดเกลาที่เป็นทางการ และกระทำการขัดเกลาทางสังคมแก่สมาชิกวัยเด็กที่เป็นวัยแห่งการเรียนรู้ ฉะนั้นจึงค่อนข้างมีอิทธิพลต่อการก่อรูปตัวตนของเยาวชนญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก ส่วน **พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้** ถือเป็นอีกหนึ่งตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญใน **“การจัดการความรู้เกี่ยวกับภัยพิบัติ” (Disaster knowledge management)** ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีความรุ่มรวยในเรื่องดังกล่าว เพราะเห็นความสำคัญของการนำประสบการณ์

ในอดีตมาจัดการและสร้างเป็นบทเรียนให้ผู้คนในสังคมได้เรียนรู้ พร้อมกับมีการออกแบบกระบวนการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้้นั้น จากการศึกษาพบว่าโรงเรียนทุกแห่งในเมืองนางาซากิ ต้องมีการจัดทัศนศึกษาให้นักเรียนเข้าเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ Atomic bomb อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง หรือกรณีที่มีเหตุจำเป็นไม่สามารถนำนักเรียนมาเรียนรู้ได้ พิพิธภัณฑก็จะจัดส่งอาสาสมัครซึ่งเป็นผู้ประสบภัยไปถ่ายทอดประสบการณ์ สร้างกระบวนการเรียนรู้ที่โรงเรียน สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการให้เกิดกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่เป็นระบบที่ควรนำมาปรับประยุกต์ในสังคมไทย

นอกจากนี้ประเด็นสำคัญคือ การขัดเกลาทางสังคมสอนให้บุคคลรู้จัก “บทบาททางสังคม (Social role)” เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้รู้จักการแสดงบทบาทที่ถูกต้องเหมาะสม ในการปฏิบัติตนหรือในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น ซึ่งแต่ละบุคคลต่างก็มีหลายบทบาท เพราะอยู่ในสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างหลากหลาย มนุษย์เรียนรู้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับบทบาทต่างๆ ของตน และเข้าใจบทบาทของผู้อื่น ถือเป็นพื้นฐานที่จะทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนเป็นไปโดยราบรื่น เกี่ยวกับประเด็นนี้ถือเป็นอีกหนึ่งจุดมุ่งหมายที่สำคัญของกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ต้องขัดเกลาให้สมาชิกในสังคมเรียนรู้บทบาททางสังคมของตนเอง เพื่อนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ราบรื่นในสังคม ในสถานการณ์ภัยพิบัติถือเป็นสถานการณ์ที่ระบียบทางสังคมต่างๆ มีแนวโน้มถูกละเมิดและเสียระเบียบ (disorder) เนื่องจากผู้คนจะตกอยู่

ในภาวะตกใจ และเกิดความโกลาหลขึ้น ฉะนั้นการที่ผู้คนมีประสบการณ์เคยถูกขัดเกลาผ่านตัวแทนทางสังคมต่างๆทั้งในเชิงทฤษฎี เช่น ผ่านการอบรม, การอ่าน, การเรียนรู้ข้อมูลต่างๆ และการฝึกปฏิบัติ เช่น การฝึกซ้อมเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินต่างๆ หรือแม้กระทั่งเข้าไปอยู่ในสถานการณ์จำลอง เมื่อเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินหรือภัยพิบัติขึ้นย่อมเป็นประสบการณ์ที่จะช่วยหล่อหลอมขัดเกลาให้ผู้คนเรียนรู้บทบาททางสังคมเมื่อต้องตกอยู่ในสถานการณ์ภัยพิบัติ ซึ่งคนญี่ปุ่นมีประสบการณ์การถูกขัดเกลาด้วยตัวแทนทางสังคมที่หลากหลายดังกล่าว หล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมในการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ จึงทำให้คนญี่ปุ่นค่อนข้างสามารถเผชิญกับสถานการณ์ภัยพิบัติได้อย่างสงบ

วัฒนธรรมการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ

ภัยพิบัติจากการทิ้งระเบิดนิวเคลียร์ที่ฮิโรชิมา-นาฮาซากิ แผ่นดินไหวที่ฮันชิน-อวะจิจิ และทสึนามิ-โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ที่เซตโทไฮกุ สะท้อนให้เห็นภาพของการจัดการต่อผู้คนและทรัพย์สินที่ได้รับผลกระทบของภาครัฐ องค์กรอาสาสมัคร ตลอดจนตัวผู้ได้รับผลกระทบเองอย่างมีสติ สะท้อนประสบการณ์การจัดการภัยพิบัติที่มีมาอย่างยาวนาน สิ่งที่ปรากฏต่อสายตาชาวโลกและมีความโดดเด่นที่สุด คือ การที่คนญี่ปุ่นที่มีระเบียบวินัย ทระหดทน มุ่งมั่น ทุกคนร่วมมือกันแก้ไขปัญหาก็กำลังเผชิญอยู่อย่างเป็นขั้นตอน ตามระบบที่ออกแบบและวางไว้ล่วงหน้า โดยปราศจากความวุ่นวาย ตื่นตระหนก แม้ในช่วงเวลาที่วิกฤติอย่างยิ่ง แสดงถึงความ

เข้มแข็งและพลังของความยืดหยุ่น ที่จะนำไปสู่ การฟื้นฟูและการสร้างประเทศขึ้นมาใหม่ได้ในอนาคต คนญี่ปุ่นมีสำนึกของการควบคุมอารมณ์ ไม่ให้เกิดความสับสนและตื่นตระหนกโดยช่วยกัน เพื่อให้สังคมส่วนรวมอยู่ในความเป็นระเบียบ ความสำนึกต่อส่วนรวม เสียสละ ซื่อสัตย์ และการคำนึงถึงผู้อื่น เป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังตั้งแต่ เด็ก ภาพของสังคมภายหลังเกิดแผ่นดินไหว การจลาจลในเมืองใหญ่ติดขัดมาก แต่ไม่มีผู้ใด บีบแตรหรือแซงรถคันอื่น ประชาชนมีความกังวล แต่ไม่แสดงออก เพราะระมัดระวังพฤติกรรมของตนที่อาจส่งผลกระทบต่อส่วนรวม เช่น ทำให้เกิดความแตกตื่น สังคมไม่อยู่ในระเบียบซึ่งจะทำให้ สถานการณ์โดยรวมแย่ลง (สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) การศึกษาพบว่า เป็นผลของวัฒนธรรมการเตรียม รับมือกับภัยพิบัติของประเทศญี่ปุ่น

วัฒนธรรมการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ หมายถึง ชุดของบรรทัดฐานทางสังคมต่างๆ ที่ผู้คนยึดถืออันมีความเกี่ยวข้องกับการรับมือ กับภัยพิบัติทั้งในช่วงก่อนเผชิญกับภัยพิบัติ ขณะเผชิญกับภัยพิบัติ และหลังจากเกิดภัยพิบัติ วัฒนธรรมการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติถูกผลิต ผ่านตัวแทนการขัดเกลาทางสังคม อาทิเช่น 1) โรงเรียน 2) พิพิธภัณฑ์/แหล่งเรียนรู้ บทเรียน จากภัยพิบัติ 3) กลุ่ม/องค์กรอาสาสมัครจิตอาสา การรวมตัวของผู้ที่ได้รับผลกระทบ 4) องค์กรชุมชน ที่เข้มแข็ง 5) การปกครองส่วนท้องถิ่น และ 6) มหาวิทยาลัย ศูนย์/สถาบันวิจัย การผลิตและ ส่งต่อวัฒนธรรมการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ เหล่านี้กระทำผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

(Socialization) ของตัวแทนการขัดเกลาทั้ง 6 ตัวแทนดังกล่าว โดยเน้นการสร้างให้เกิด กระบวนการเรียนรู้และซึมซับผ่านวิธีการต่างๆ

(1) **โรงเรียน** โรงเรียนของญี่ปุ่นทุกแห่ง มีการจัดทำ Emergency Guide for Teachers: เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติตนของครูใน สถานการณ์ต่างๆ จัดทำ Simple Emergency Guide for Parents: คู่มือสำหรับผู้ปกครอง ซึ่ง เนื้อหาหลักจะประกอบด้วย นโยบายด้านการ เตรียมรับมือกับเหตุการณ์ฉุกเฉินต่างๆ โรงเรียน จะช่วยการบ่มเพาะความเป็นระเบียบวินัยขั้น พื้นฐาน (Discipline) เพื่อให้ครู นักเรียนและ ผู้ปกครอง เรียนรู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับภัยพิบัติ

(2) **พิพิธภัณฑ์/แหล่งเรียนรู้ บทเรียน จากภัยพิบัติ** มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ผู้ ที่เข้าเยี่ยมชมผ่านการจัดนิทรรศการ การจัด แสดงข้อมูลในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะในรูปแบบ ที่น่าสนใจและดึงดูด มี Victim corner ที่เปิด โอกาสให้ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์มีโอกาสแลกเปลี่ยน เรียนรู้ประสบการณ์ของประสบภัยโดยตรง ประสานกับสถาบันการศึกษา เพื่อส่งเสริมให้ นักเรียน/นักศึกษา มาเรียนรู้และมีการผลิตสื่อ เผยแพร่/ให้ข้อมูลแก่สาธารณะ ถือเป็นตัวแทน การขัดเกลาทางสังคมที่ทำหน้าที่ช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้สมาชิกในสังคมมีกำลังใจในการจะ ประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางทางที่ถูกต้อง และคำนึงถึงผู้อื่นเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ ภัยพิบัติ

(3) **กลุ่ม/องค์กรอาสาสมัครจิตอาสา-กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ** ในส่วนบทบาท

ของกลุ่ม/องค์กรอาสาสมัครจิตอาสา-กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ มีการแลกเปลี่ยนความรู้ในชุมชนออนไลน์ การจัดกิจกรรมรณรงค์ต่างๆ การเป็นวิทยากรเผยแพร่ประสบการณ์ตนเองของอาสาสมัคร ส่วนภาค

(4) **ชุมชน-องค์กรชุมชน** เองได้ช่วยสร้างกระบวนการขัดเกลาทางสังคมผ่านเวทีประชุมร่วมกัน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติการสร้างกฎกติกาในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆร่วมกัน

(5) **องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** ถือเป็นภาคส่วนที่สำคัญ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ/กิจกรรมต่างๆของท้องถิ่น การสร้างกิจกรรมสาธารณะให้คนเข้าร่วม เช่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีแผนการรองรับภัยพิบัติที่ชัดเจน ดังกรณีของจังหวัดเฮียวโก ที่มี Hyogo Phoenix Plan (Phoenix, 2010)

(6) **มหาวิทยาลัย-ศูนย์/สถาบันวิจัยด้านภัยพิบัติ** ก็ได้สร้างความรู้ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยที่เป็นระบบ สร้างเวทีประชุม/สัมมนา เพื่อให้ความรู้ ฝึกอบรมในหลักสูตรต่างๆที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์คือให้ความรู้ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเตรียมการรับมือกับภัยพิบัติทั้งในระดับประเทศ และระหว่างประเทศ

วัฒนธรรมที่ถูกสร้างและผลิตจากตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมดังกล่าวและถือเป็นบรรทัดฐานที่คนในสังคมญี่ปุ่นต้องยึดถือปฏิบัติเพื่อเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ ที่นอกเหนือจากการเตรียมความพร้อมทางกายภาพหรือโครงสร้างพื้นฐาน อาคารบ้านเรือน สาธารณูปโภค

ทั้งหลายที่ญี่ปุ่นเตรียมพร้อมป้องกันอยู่แล้วได้แก่

(1) **การรับผิดชอบต่อตนเอง** ในสถานการณ์ภัยพิบัติหากทุกคนมีความรับผิดชอบต่อตนเองและรักษาตนเองให้ปลอดภัย การรับผิดชอบต่อตนเองนี้ถือเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในภาพรวม เพราะตนเองจักไม่ต้องเป็นภาระให้คนอื่นดูแล และหากทุกคนดูแลตนเองได้ สังคมในภาพรวมก็จะเกิดปัญหาน้อยลง

(2) **การรับผิดชอบต่อสังคม/สาธารณะ** เป็นการแสดงออกถึงการเห็นประโยชน์ของสังคมในภาพรวมเป็นที่ตั้ง ไม่ได้มุ่งหวังเอาประโยชน์ส่วนตนอย่างเดียว พร้อมตระหนักว่าการกระทำของตนเองมีผลต่อการอยู่รอดของสังคมนั่นเอง ในสถานการณ์ฉุกเฉินให้ยึดข้อนี้ให้เคร่งครัด

(3) **การให้ความสำคัญกับการวางแผนเตรียมรับมือกับภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้น** เช่น การทำข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนเกี่ยวกับเส้นทางหนีเมื่อเกิดภัยพิบัติ, การกำหนดจุดนัดพบเมื่อเกิดภัยพิบัติ, การสร้างข้อตกลงร่วมระหว่างผู้ปกครองและโรงเรียนเมื่อเกิดกรณีฉุกเฉินต่างๆ, การกำหนดสถานะและบทบาทของครู นักเรียน และผู้ปกครองเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินขึ้นของโรงเรียน

(4) **การให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเองของประชาชน/ชุมชน** เมื่อต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตประชาชน/ชุมชนต้องตระหนักและตั้งมั่นในการมีบทบาทที่นำ หรือมีบทบาทในการปกป้องความปลอดภัยให้เกิดขึ้นกับชีวิตของ

ตนเอง โดยไม่หวังพึ่งพารัฐหรือหน่วยงานภายนอกเพียงอย่างเดียวและเป็นอันดับแรก แต่ชุมชนจะต้องพึ่งพาตนเองก่อนเพื่อช่วยชีวิตคนให้เร็วที่สุด

(5) การสร้างบทเรียนเพื่อการเรียนรู้
 ญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์/ประสบการณ์ที่เลวร้ายยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้น ไม่เพิกเฉยที่จะทำให้ประสบการณ์ดังกล่าวขยายออกไปสู่วงกว้าง เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้และความตระหนักร่วมกันของมนุษยชาติ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอีก

(6) การเสียสละในการช่วยเหลือผู้อื่น
อย่างสุดความสามารถ เมื่อตนเองปลอดภัยและสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ ให้เสียสละตนเองในการช่วยเหลือคนอื่นให้ปลอดภัยด้วยวัฒนธรรมข้อนี้ถูกสร้างผ่านวีรบุรุษในสถานการณ์ภัยพิบัติ

จะเห็นได้ว่า การเตรียมรับมือกับภัยพิบัติของสังคมญี่ปุ่นมิได้สร้างหรือปลูกฝังได้ง่ายๆ เพียงชั่วครั้งชั่วคราว แต่การทำให้กลายเป็นวัฒนธรรมที่เป็นบรรทัดฐานของผู้คนให้ต้องประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันต้องผ่านการสั่งสมมาอย่างยาวนานและต้องร่วมกันหลายภาคส่วนที่มีเป้าหมายมุ่งสู่การรักษาและช่วยเหลือชีวิตและทรัพย์สิน

คุณธรรมจริยธรรมที่ปรากฏในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติ

ในเบื้องต้นได้เกริ่นว่า คุณธรรมจริยธรรมข้อที่ปรากฏชัดเจนของคนญี่ปุ่นในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติ อาทิ การมีวินัย การพึ่งตนเอง ความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อที่สำคัญมากที่สุดที่สังคมอื่นทั้งหลายควรนำไปยึดถือปฏิบัติ เพราะคนญี่ปุ่นเชื่อมั่นว่ามันจะช่วยรักษาชีวิตผู้คนได้มากที่สุดและจะช่วยให้การจัดการภัยพิบัตินำไปสู่การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนต่อไป

การมีวินัย (Discipline)

คนญี่ปุ่นถูกบ่มเพาะวินัยขั้นพื้นฐานผ่านตัวแทนการขัดเกลาที่สำคัญและเข้มข้นคือ ครอบครัวและโรงเรียน และผลของการขัดเกลาทางสังคมได้สร้างให้เกิดการบ่มเพาะความเป็นระเบียบวินัยขั้นพื้นฐาน (Discipline) เพื่อให้สมาชิกในสังคมเรียนรู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับภัยพิบัติอย่างไรก็ตาม การมีวินัยของคนญี่ปุ่นฝังลึกอยู่ในตัวตนคนญี่ปุ่นแม้ไม่ใช่สถานการณ์ฉุกเฉินก็ยังปรากฏ ซึ่งได้กล่าวไปแล้วว่าพัฒนามาจากรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมและระบบการปกครอง คนญี่ปุ่นปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันอย่างมีวินัยเคารพกฎระเบียบของสังคมอย่างเคร่งครัด แม้แต่การเดินขึ้นบันได การข้ามถนน การเข้าแถวซื้อของ การรักษาเวลา ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่ามีวินัยขั้นเข้มข้นทั้งนี้เป็นไปเพื่อจัดระเบียบสังคมที่มีประชากรจำนวนมากให้น่าอยู่และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขทั้งคนอยู่ในสังคมนั้นและคนนอกสังคมที่มาเยี่ยมเยียน

จะถูกบีบบังคับให้ปฏิบัติตามโดยปริยายไปด้วย

การมีวินัยในการศึกษานี้หมายรวมถึงความรับผิดชอบต่อตนเองด้วย ดังที่กล่าวไว้ในสถานการณ์ภัยพิบัติหากทุกคนมีความรับผิดชอบต่อตนเองถือเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในภาพรวม หากทุกคนดูแลตนเองได้ สังคมในภาพรวมก็จะเกิดปัญหาน้อยลง สังคมก็จะเป็นระเบียบเรียบร้อยไปด้วย ในสถานการณ์ภัยพิบัติของประเทศญี่ปุ่นได้กำหนดข้อปฏิบัติที่ให้เป็นบรรทัดฐานเดียวกันในชุมชน อาทิทุกคนต้องไปรวมตัวกันที่ Community center เมื่อเกิดเหตุสึนามิ ถ้าทุกคนรับผิดชอบต่อข้อปฏิบัตินี้จะทำให้ทุกคนมีชีวิตรอด ดังประสบการณ์ของคนที่อาศัยอยู่ในเมืองโอซุชิ (Otsuchi Kesen District) จังหวัดอิวาเตะ (Iwate-ken) **ถูกเล่าผ่านประสบการณ์นาทิจีวิตของคุณ Usazawa ผู้ประสบภัยที่รอดชีวิต**

“คุณ Usazawa ได้เล่าประสบการณ์นาทิจีวิตในเหตุการณ์ภัยพิบัติคลื่นยักษ์สึนามิถล่มหมู่บ้านในเมือง Otsuchi ในวันที่ 11 มีนาคม 2554 ว่า บ้านของตนนั้นอยู่บริเวณหน้าสถานีรถไฟ Otsuchi ห่างจากชายฝั่งทะเลราว 3 กิโลเมตร เวลาประมาณ 14.00 น. เกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหวขึ้น แต่ก็คิดว่าไม่น่าจะมีอะไรเกิดขึ้น แต่ภรรยาของคุณ Usazawa ไม่นิ่งนอนใจ พยายามเปิดฟังข่าวสารจากวิทยุ (เพราะว่าตอนั้นไฟดับหมดแล้ว) ได้ข้อมูลจาก NHK รายงานว่าจะเกิดเหตุสึนามิความสูงประมาณ 3 เมตรขึ้น (คุณ Usazawa คิดว่าไม่น่าจะมีปัญหาอะไร เนื่องจากรอบตัวเมืองมีการทำกำแพงป้องกันสึนามิความสูงร่วม 10 เมตรเรียบร้อยแล้ว) ภรรยาของคุณ Usazawa ถามย้ำว่าจะหนีหรือไม่ คุณ Usazawa ตอบว่ายังไม่

หนี กำแพงป้องกันคลื่นของเมืองน่าจะ “เอาอยู่” แต่ต่อมาสักพักลูกชาย ลูกสะใภ้ พร้อมทั้งหลานของคุณ Usazawa ก็มาที่บ้านของตนและบอกให้หนี ตนจึงออกมายืนดูสถานการณ์นอกบ้าน เห็นคลื่นยักษ์ใหญ่โถ้วกับกำแพงเมืองจีน เป็นเงาดำมืด มีบ้านเรือนของผู้คนอยู่ตรงปลายคลื่น กำลังเคลื่อนตัวเข้ามาใกล้ ประมาณด้วยสายตาว่าอีก 20-30 เมตร คลื่นยักษ์ดังกล่าวคงมาถึงบ้านของตนแน่นอน คุณ Usazawa เล่าความรู้สึกตอนั้นว่า เมื่อตนเห็นคลื่นยักษ์ทสึนามิความสูงราวชั้น 2 ของบ้านเป็นเวลาประมาณ 15.21 น. (หลังเกิดแผ่นดินไหวประมาณ 30 นาที) เป็นประสบการณ์ที่ตนเองไม่เคยเจอ คุณ Usazawa ให้ภรรยา พร้อมด้วยลูกชาย ลูกสะใภ้และหลานหนีไปด้วยกัน (โดยการขับรถ) ส่วนตนเองวิ่งขึ้นไปชั้น 2 เพื่อช่วยเหลือสุนัขที่ครอบครัวยังเลี้ยงไว้ (คุณ Usazawa เล่าว่า เหตุที่ต้องไปช่วยเหลือ เพราะมีความรู้สึกผูกพันราวกับเป็นหนึ่งในสมาชิกในครอบครัว นอนด้วยกันทุกคืน จึงทิ้งไม่ได้) เมื่อกลับลงมาชั้น 1 ของบ้านมองเห็นน้ำสีดำๆ เข้ามาในบ้าน จึงคิดว่าตนไม่น่าจะวิ่งหนีทัน จึงตัดสินใจวิ่งหนีและปีนขึ้นบนหลังคา เมื่อมองออกไปรู้สึกเหมือนตนเองกำลังอยู่ในเครื่องซักผ้าขนาดใหญ่ยักษ์ เพราะเห็นน้ำสีดำๆ หมุนวนไม่หยุด และมีข้าวของอยู่เต็มน้ำสีดำที่หมุนวนนั้น นอกจากนี้ยังมองเห็นผู้คนยกมือขอความช่วยเหลือ และก็จมน้ำหายไป เห็นรถยนต์หมุนวนในน้ำ ได้ยินเสียงเครื่องยนต์ที่ยังติดอยู่ แต่สุดท้ายก็จมน้ำหายไป และมองเห็นเพื่อนบ้านอีกหลายคนยืนอยู่บนหลังคาบ้านเช่นเดียวกับตนเอง นอกจากนี้หลายบริเวณยังเต็มไปด้วยไฟ เพราะขณะที่เกิดเหตุแผ่นดินไหวมีการติดไฟของวัตถุต่างๆร่วมด้วย ขณะที่คุณ Usazawa อยู่บนหลังคาบ้านของตนเอง มองเห็นเปลวไฟ

จากบ้านเพื่อนบ้านกำลังไหม้แรง และถูก
กระแสลมพัดพามาทางบ้านของตน จึงคิด
ว่าอยู่บนหลังคาไม่ปลอดภัยอีกต่อไป เพราะ
ไฟอาจจะไหม้ได้ พร้อมๆ กับรู้สึกที่บ้านของ
ตนเองกำลังถูกกระแสไฟพัดลอยไป จึงคิดที่
จะหาหนทางหนี เมื่อหลบหนีขึ้นเนินเขาไป
ได้ โดยการช่วยเหลือของพนักงานดับเพลิง
คุณ Usazawa ก็วิ่งไปยังจุดที่คนในชุมชน
ตกลงร่วมกันว่า เมื่อเกิดเหตุการณภัยพิบัติ
ต่างๆ แล้วให้ทุกคนหนีมารวมตัวกัน ณ จุด
ดังกล่าว (เป็นสถานที่บนภูเขา ความสูง
ประมาณ 50-60 เมตร) เมื่อไปถึงจุดนัดหมาย
ดังกล่าว ตนก็พยายามตามหาภรรยาและ
ลูกๆ แต่ก็ไม่พบ ขณะที่พยายามตามหาด้วย
จิตใจที่กระวนกระวายอยู่นั้น ก็ได้ยินเสียง
คนเรียกว่า “พ่อ” จึงหันไปดู เห็นภรรยา ลูกๆ
และหลาน ก็วิ่งเข้ากอดกัน คุณ Usazawa”

ประสบการณ์ของคุณอุซุซาวา สอนให้รู้ว่
การปฏิบัติตามข้อตกลงที่ชุมชนกำหนดไว้และ
การช่วยเหลือตนเองเมื่อเกิดพิภพหิมจะช่วยให้ทุก
คนมีชีวิตรอด ฉะนั้นการมีวินัยจึงเป็นคุณสมบัติที่
สำคัญมากในสถานการณ์ฉุกเฉิน จะเห็นว่า ตัวแทน
ที่สร้างวินัยการปฏิบัติข้อนี้คือคนในชุมชน หรือ
คนในสังคมนั่นเอง การกำหนดข้อตกลง ข้อ
ปฏิบัติ ระเบียบของสังคม เพื่อจัดระเบียบสังคม
จึงเป็นสิ่งสำคัญในสังคมที่ต้องเผชิญกับ
สถานการณ์ภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นได้เสมอ ใน
ประเทศไทยแม้ว่าเราจะมีประสบการณ์เผชิญกับ
ภัยพิบัติครั้งร้ายแรงน้อยกว่าญี่ปุ่นแต่เราควร
สร้างข้อกำหนด กฎระเบียบ ข้อตกลงซึ่งเป็น
แนวทางการปฏิบัติขั้นพื้นฐานให้คนในสังคม
มีวินัยและรับผิดชอบต่อตนเองเพื่อเตรียมความ

พร้อมในการรับมือกับสถานการณ์ภัยพิบัติถือเป็น
สิ่งจำเป็น โดยเฉพาะวินัยพื้นฐานง่ายที่ควรถือ
ปฏิบัติในสถานการณ์ภัยพิบัติ เช่น เข้าแถวรับ
สิ่งของบริจาค เป็นต้น ตัวแทนการขัดเกลาทาง
สังคมที่ควรมีบทบาทในการสร้างวินัยพื้นฐาน
เหล่านี้ในสังคมไทย เช่น ครอบครัว โรงเรียน
ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

การพึ่งตนเอง (Self-sufficiency)

คุณธรรมจริยธรรมข้อที่สำคัญของคน
ญี่ปุ่นในการรับมือกับภัยพิบัติอีกประการคือการ
พึ่งตนเอง การพึ่งตนเองของคนญี่ปุ่นถูกสอนไว้
อย่างแตกต่างกันในแต่ละรุ่น (Generation)
Hirochi Ehara อธิบายว่า วัฒนธรรมการพึ่งตนเอง
(A culture of self-sufficiency) ของคนญี่ปุ่น
และการแผ่ฝังวัฒนธรรมการพึ่งตนเองมีความ
แตกต่างกัน 3 ช่วงวัย (Generations)

ในรุ่นของคนที่เกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่
สอง (Before world war 2nd or Before 1980)
คนญี่ปุ่นให้ความจงรักภักดีกับจักรพรรดิ ให้
ความสำคัญกับการแสดงแสนยานุภาพทาง
การทหารและอาวุธจนกระทั่งไม่สนใจชีวิตผู้คน
เพื่อต้องการเป็นมหาอำนาจในภูมิภาคนี้และ
มหาอำนาจของโลก คนรุ่นนี้มีอายุโดยประมาณ
มากกว่า 65 ปีขึ้นไปยังใช้วัฒนธรรมการพึ่งตนเอง
อยู่และฝังแน่นอยู่ในการดำเนินชีวิต และถือว่าเป็น
ประชากรกลุ่มใหญ่และมีพลังในสังคมญี่ปุ่น

คนวัยกลางคน (Middle age) จะไม่รับ
เอาวัฒนธรรมการพึ่งตนเองจากรุ่นก่อน คนรุ่นนี้
เกิดหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือยุคหลัง ค.ศ.
1980 (After world war 2nd or After 1980)
ประกอบกับอัตราการเกิดเพิ่มสูงขึ้น (Baby

boom) ผลมาจากสงครามโลกครั้งที่สอง คนญี่ปุ่นตั้งคำถามกับการแพ้สงคราม จึงมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ชีวิต นิยมความสนุกสนานซื้อสินค้าราคาแพง ซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเอง เป็นผลให้คนวัยกลางคนปัจจุบันนี้ (Middle age) ไม่รับเอาวัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเองมาใช้ ให้ความสำคัญกับการซื้อสินค้าราคาแพง อาทิ หาดเงินเพื่อซื้อนาฬิกาโรแล็คจากสวิสท์ เป็นต้น ซึ่ง Ehara อธิบายว่า

“When I was in high school, Japan economy was still number one. So I just time many company drives to buy big building in New York. So mostly the big building in New York was on the Japanese company. Japanese make a company. We still remember. It is very difficult to don't forget our good success in the past. Our generation gets some money. We think “How to use this?” to buy Rolex? How to buy the Lexus?”

ส่วนคนรุ่นใหม่หรือเรียกว่า “Young generation” คนรุ่นใหม่กลับมารับเอาวิถีแห่งการฟุ้งเฟ้อหรือวัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้ออีกครั้ง คนกลุ่มนี้ทำงานเพื่อมุ่งเก็บเงินฝากธนาคาร (Banking account) มักตั้งคำถามกับตัวเองว่า

“How to keep this money in bank account”. Ehara กล่าวว่า “Young generations don't know the success in the past. Now they try to keep the comparatively better situation of

economic, yet they have to maintain a kind of situation over recover but in our in present already they don't know our good success in the past.”

ข้ออธิบายของ Ehara สรุปว่า การฟุ้งเฟ้อตัวเองสัมพันธ์กับสถานะทางเศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นด้วย กล่าวคือ คนรุ่นผู้สูงอายุ อายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไป ต้องฟุ้งเฟ้อตัวเองหลังต้องฟื้นฟูสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่คนที่อายุราว 50-60 ปี ซึ่งเป็นคนทำให้รายได้ของญี่ปุ่นมาเป็นอันดับหนึ่งของโลก คนกลุ่มนี้เกือบจะทั้งหมดล้มวัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเอง แต่คนหนุ่มสาวมีเป้าหมายเพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืนจึงต้องกลับมาใช้วัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเองและถูกคาดหวังจากสังคมให้รักษาวัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเองนี้ไว้ ดังนั้นภาพปรากฏการฟุ้งเฟ้อตัวเองในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติอาจจะเป็นภาพสะท้อนของกลุ่มคนสองช่วงวัยซึ่งเป็นจำนวนประชากรที่มากที่สุดของประเทศ ซึ่งการค้นพบเรื่องการใช้วัฒนธรรมการฟุ้งเฟ้อตัวเองของคนญี่ปุ่นในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติสะท้อนให้เห็นได้สามระดับคือการฟุ้งเฟ้อตัวเองในระดับปัจเจก การฟุ้งเฟ้อตัวเองในระดับชุมชน และ การฟุ้งเฟ้อตัวเองในระดับรัฐบาล

การฟุ้งเฟ้อตัวเองในระดับปัจเจกและครอบครัว เด็กญี่ปุ่นถูกสอนจากครูในโรงเรียนว่าเมื่อเกิดภัยพิบัติให้ฟุ้งเฟ้อตัวเองช่วยเหลือตนเองก่อนเพราะถ้าทุกคนฟุ้งเฟ้อตัวเองช่วยเหลือตนเองก่อนทุกคนจะรอดชีวิต ตามคู่มือที่เป็นแนวทางการปฏิบัติของโรงเรียนเมื่อเกิดภัยพิบัติ คู่มือดังกล่าวสอนให้เด็กนักเรียนฟุ้งเฟ้อตัวเองช่วยเหลือตนเองเมื่อเกิดแผ่นดินไหว เมื่อเกิดทsunami เมื่อ

เกิดไฟไหม้ ฯลฯ ส่วนในครอบครัวต้องสามารถพึ่งตนเองได้ในสถานการณ์ภัยพิบัติโดยเฉพาะปัจจัยสี่ เช่น การเตรียม Emergency box ซึ่งประกอบด้วยอาหาร น้ำ ยารักษาโรค อุปกรณ์การช่วยชีวิต ฯลฯ เป็นการพึ่งตนเองในระดับครอบครัว

การพึ่งตนเองในระดับชุมชน เห็นได้จากที่ผู้ประสพภัยมียอมให้การช่วยเหลือจากภายนอกทำลายระบบการพึ่งพาตนเองของชุมชนโดยไม่ยอมให้อาสาสมัครทำอาหารเลี้ยงผู้ประสพภัยอย่างต่อเนื่อง เพราะจะทำให้ร้านค้าในชุมชนไม่สามารถอยู่รอดได้ เช่น ร้านขายอาหารปิ่นโต (เบญไต้ะ) การรับสิ่งของบริจาคต้องเป็นสิ่งของที่ยังไม่เคยใช้มาก่อนและเป็นสิ่งของที่จำเป็นต่อความจำเป็นในการยังชีพของผู้ประสพภัยเท่านั้น ห้ามมิให้บริจาคมากจนเกินความรับผิดชอบ ตัวอย่างการพึ่งตนเองในระดับชุมชน เช่น ชุมชนในเมืองโอซุชิ ในจังหวัดอิวาเตะ ดังกรณีการขับเค็ลื่อนการทำงานของ “Magokoro” หรือ “ศูนย์กำลังใจ” ของชาวเมือง Otsuchi ซึ่งเป็นองค์กรของชุมชนในการขับเค็ลื่อนงานพัฒนาชุมชนหลังการประสพภัยพิบัติแผ่นดินไหวและคลื่นสึนามิพัดถล่มเมืองจนแทบจะไม่เหลืออะไร องค์กรนี้รวมตัวกันขึ้นหลังจากรัฐบาลสร้างที่พักชั่วคราวให้ผู้ประสพภัยพักอาศัย ทำหน้าที่ให้กำลังใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้มีชีวิตรอด และสร้างระบบการพึ่งพาตนเองในระดับชุมชนในที่พักชั่วคราว เช่น ทำร้านค้าของชุมชน ขายสินค้าอุปโภคบริโภคให้กับคนที่อยู่อาศัยในศูนย์พักพิง จัดหาที่ดินสำหรับปลูกผักรับประทานเอง ผู้ประสพภัยมี

แปลงผักเป็นของตนเองโดยไม่ต้องเสียเงินซื้อ ซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบคุณค่าหลัก (Core value) ของชุมชน คือ การเน้นการพึ่งพาตนเองเป็นลำดับแรก การมองหาความช่วยเหลือจากข้างนอก เป็นสิ่งที่สำคัญน้อยกว่า ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะพึ่งพาตนเองเป็นหลัก เพราะมองว่าเป็นปัญหาของตนเอง ต้องการแก้ไขและคลี่คลายด้วยตนเอง ความช่วยเหลือจากภายนอกเป็นเพียงส่วนเสริมและมีระบบการคัดกรองความช่วยเหลือ เลือกลงเฉพาะที่จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง และพิจารณาแล้วว่าในระยะยาวความช่วยเหลือดังกล่าวจะไม่บ่อนทำลายความสามารถในการช่วยเหลือตนเอง เช่น กรณีการจะเข้ามาทำงานของอาสาสมัคร ทางชุมชนก็จะมีตรวจสอบ/วิเคราะห์ว่าจำเป็นหรือไม่ หรือกรณีของของบริจาคที่ผู้คนบริจาคมาให้ หากพิจารณาดูแล้วเกินความต้องการ ทางชุมชนก็มีการนำไปจำหน่าย และนำเงินที่ได้มาสมทบกองทุน เพื่อนำไปใช้ในด้านที่ชุมชนมีความจำเป็นหรือต้องการต่อไป

หรือในกรณีของ Yamagata Association of Mother Evacuation เป็นการรวมกลุ่มของผู้หญิงที่เป็นแม่ที่ได้รับผลกระทบจากการระเบิดของโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ในฟูกูชิม่า ได้เรียนรู้ว่า “วันหนึ่งเธอพบว่า ใบหน้าของลูกสาวของเธอมีรอยเส้นเลือดปรากฏอย่างเด่นชัดบริเวณแก้ม ภายหลังที่ลูกๆ วิ่งเล่นนอกบ้าน หรือเธอเล่าให้ฟังถึงเหตุการณ์ที่น่าเศร้าว่า ในวันเกิดของลูกสาวคนโต ลูกสาวคนรองของเธอวิ่งไปเก็บดอกไม้หน้าบ้าน เพื่อนำมามอบเป็นของขวัญแก่พี่สาวของเธอ แต่เธอบอกว่าให้ทิ้งดอกไม้มันไป เพราะ

ดอกไม้ดังกล่าวอันตรายเกินกว่าจะเป็นของขวัญ เพราะเธอไม่แน่ใจว่ามันเต็มไปด้วยกัมมันตภาพรังสีหรือไม่ เธอคิดว่าสถานการณ์ที่รัฐบาลประกาศ/ให้ข้อมูลว่าปลอดภัยนั้น เริ่มมี "ปัญหา" ทำให้ Ms. Miki Nakamura แกนนำของสมาคมให้ Social Media ในการสื่อสารกับบรรดาแม่ทั้งหลายให้ออกมาปกป้องลูกๆของตนเอง เป็นการสร้างชุมชนออนไลน์เพื่อพึ่งตนเอง ในการสร้างความปลอดภัยให้สมาชิกในครอบครัวปลอดภัยจากสารกัมมันตรังสี เมื่อพบว่าข้อมูลจากที่รัฐบาลให้ไม่สะท้อนความจริง Ms. Miki Nakamura จึงจัดตั้งสมาคมขึ้น เพื่อช่วยเหลือครอบครัวที่ต้องย้ายถิ่นจากพื้นที่รับสารกัมมันตรังสีไปอาศัยในพื้นที่ที่ปลอดภัย เช่น แซร์เซียของบรรดาลูกที่ไล่ไม่ได้แล้วให้ครอบครัวอื่นที่มีลูกยังสวมใส่ได้ เป็นต้น

การพึ่งตนเองของคนญี่ปุ่นจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นประเด็นเชิงวัฒนธรรมประการหนึ่ง ในการรับมือกับภัยพิบัติ ทั้งในระดับปัจเจกและครอบครัว ระดับชุมชน และระดับรัฐบาลต้องเรียนรู้ที่จะพึ่งพาตนเอง ในความหมายที่ว่า ในภาวะวิกฤตปัจเจก ครอบครัว ชุมชน ต้องตระหนักและตั้งมั่นในการมีบทบาทในการปกป้องความปลอดภัยให้เกิดขึ้นกับชีวิตของตนเองหรือมีบทบาทในการชี้นำ โดยไม่หวังพึ่งพา รัฐหรือหน่วยงานภายนอกเพียงอย่างเดียว เนื่องจากประสบการณ์ของคนญี่ปุ่นหลายกรณีของการจัดการภัยพิบัติพบว่า รัฐเองไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงได้ทันที แต่ตัวเองและชุมชนต่างหากที่จะช่วยกันได้ ดังกรณีการเกิดแผ่นดินไหวในเมืองโกเบกว่ารัฐบาลจะ

เข้าพื้นที่ได้ต้องรอคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาซึ่งอาจจะใช้เวลานาน แต่การช่วยเหลือกันของคนในชุมชนจะช่วยให้ผู้ประสบภัยมีชีวิตรอดมากขึ้น เพราะคนในชุมชนจะรู้จักพื้นที่ใช้สอยของบ้านเรือนแต่ละหลังในชุมชน

การพึ่งตนเองในระดับรัฐบาล รัฐบาลจำกัดการช่วยเหลือจากต่างประเทศเมื่อเกิดภัยพิบัติ ไม่ยอมรับการช่วยเหลือจากชาติใดโดยง่าย และไม่ยอมให้อาสาสมัครหรือองค์กรเอกชนในประเทศเข้าไปในพื้นที่ประสบภัยจำนวนมาก เป็นต้น แต่จะใช้ระบบการช่วยเหลือโดยจับคู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ช่วยเหลือกันเมื่อท้องถิ่นใดเผชิญภัยพิบัติ อาทิ เทศบาลนครโกเบจับคู่ร่วมมือกับเทศบาลโตเกียวเมื่อเกิดแผ่นดินไหวเมื่อเกิดแผ่นดินไหวที่เมืองโกเบ เทศบาลโตเกียวจะให้ความช่วยเหลือทั้งกำลังคน เครื่องมือ เครื่องจักร และงบประมาณ การคัดเลือกคู่ช่วยเหลือจะเลือกคู่ที่คาดว่าน่าจะไม่มีโอกาสเผชิญภัยพิบัติพร้อมกัน การช่วยเหลือในระดับรัฐบาลจะเห็นได้จากการจัดสรรงบประมาณช่วยเหลือพื้นที่ประสบภัย ที่รัฐบาลกลางจะไม่สนับสนุนช่วยเหลือด้วยงบประมาณทั้งหมดในแผนฟื้นฟู แต่รัฐบาลกลางจะให้รัฐบาลท้องถิ่นร่วมสมทบงบประมาณลงมาในแผนฟื้นฟูพื้นที่ประสบภัยของท้องถิ่นนั้นๆด้วย

ฉะนั้น ในสถานการณ์การรับมือกับภัยพิบัติ การตั้งมั่นอยู่บนหลักการพึ่งพาตนเองจะช่วยให้การจัดการภัยพิบัติทั้งวงจรรนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนและฟื้นตัวได้เร็ว ทั้งการพึ่งตนเองในการเอาชีวิตรอดเมื่อเผชิญสถานการณ์ฉุกเฉิน การพึ่งตนเองทางด้านสังคม

การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ และการพึ่งตนเองทางด้านการบริหารบ้านเมือง

สำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม (Social accountability consciousness)

สำนึกความรับผิดชอบต่อสังคมในที่นี้ยังหมายรวมถึงการสำนึกต่อส่วนรวมและความเสียสละด้วย สำนึกความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นการแสดงออกถึงการเห็นประโยชน์ของสังคมในภาพรวมเป็นที่ตั้ง ไม่ได้มุ่งหวังเอาประโยชน์ส่วนตนอย่างเดียว พร้อมตระหนักว่าการกระทำของตนเองมีผลต่อการอยู่รอดของสังคมนั่นเอง ในสถานการณ์ฉุกเฉินให้ยึดข้อนี้ให้เคร่งครัด ภาพสะท้อนสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคมที่เป็นข่าวให้สังคมประทับใจและยกย่องในช่วงของโรงไฟฟ้าฟูกูชิมะระเบิดและไม่สามารถแก้ไขได้ คือ การออกมาเสนอตัวเองเข้าไปแก้ไขโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ของกลุ่มผู้สูงอายุ โดยอธิบายว่า คนในรุ่นตนเองเป็นผู้ที่สนับสนุนให้เกิดการสร้างโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ซึ่งต้องออกมารับผิดชอบต่อสังคม คิดว่าคงมีชีวิตได้อีกไม่นาน จึงเสนอตัวเองที่จะเสียสละแทนกลุ่มคนที่เป็นอนาคตของชาติซึ่งเขาไม่น่าจะมารับสารกัมมันตรังสี ในงานศึกษาพบว่าสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคมเกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ภัยพิบัติของสังคมญี่ปุ่น

ภัยพิบัติจากระเบิดนิวเคลียร์ที่นางาซากิ

ดังกรณีของการทำงานเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นของ ดร. นากาคิ และทีมอาสาสมัครจาก Nagasaki Medical College โดยเฉพาะ ดร. นากาคิผู้ที่แม้ว่าตนเองจะป่วยด้วยโรคร้าย และต้องสูญเสียภรรยาไปจากระเบิดนิวเคลียร์ แต่ยังสามารถอุทิศความรู้ความสามารถของตนเองในการช่วยเหลือ

ผู้อื่น ได้รับการยกย่องและให้คุณค่ามาจนถึงทุกวันนี้ มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ที่กล่าวถึงคุณธรรมจริยธรรมของ ดร. นากาคิ และถูกเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางเช่นเดียวกับทีมอาสาสมัครจาก Nagasaki Medical College ที่ทำงานเพื่อผู้ประสบภัยจนกระทั่งช่วงสุดท้ายของชีวิตตนเอง นั่นเป็นเพราะว่า พวกเขาเห็นว่า การช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม เป็นหน้าที่ความรับผิดชอบต่อตนเอง เมื่อตนเองมีความรู้ความสามารถก็ควรจะช่วยกันช่วยเหลือผู้อื่น ทั้งที่ความเป็นจริง พวกเขาก็มีเหตุผลที่เพียงพอต่อการปฏิเสธการให้การช่วยเหลือ เพราะพวกเขาก็คือผู้ป่วย และคือเหยื่อของระเบิดปรมาณูเช่นกัน ก่อนเสียชีวิต ดร. นากาคิเขียนหนังสือออกมาหลายเล่ม และได้แปลเป็นหลายภาษา เช่น ภาษาจีน ภาษาเกาหลี ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน เป็นต้น

กรณีการทำงานเพื่อสังคมของ “สมาคมส่งเสริมสันติภาพนางาซากิ” ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มอาสาสมัครผู้ซึ่งเคยเป็นผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์ 9 สิงหาคม ค.ศ. 1945 กลุ่มอาสาสมัครเหล่านี้ทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน เช่น ทำหน้าที่อธิบายให้เห็นภัยจากสงครามที่ใช้อาวุธนิวเคลียร์ภายใต้ข้อมูลในพิพิธภัณฑ์และพาเยี่ยมชมสถานที่ที่เป็นร่องรอยระเบิดปรมาณู อานุภาพของสารกัมมันตรังสีอาสาสมัครกลุ่มนี้เชื่อว่า การบอกเล่าถึงประสบการณ์อย่างไม่ย่อท้อของเขาและประสบการณ์ของเมื่อนางาซากิจะช่วยทำให้เกิดสันติภาพในโลก การทำงานของกลุ่มอาสาสมัครหวังเพียงว่าจะไม่เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นอีกไม่ว่าในที่ไหนในโลก ฉะนั้นการทำงานเคลื่อนไหวเพื่อให้เห็นพิษภัยของ

ระเปิดนิเวศลึกลับจึงถูกเผยแพร่ไปทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยได้ที่หลายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมลงนามความร่วมมือต่อต้านอาชุนิเวศลึกลับกับเทศบาลนครนางาซากิ บทบาทของ ดร.นาากาอิ และกลุ่มอาสาสมัครเหล่านี้เป็นสิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นคุณธรรมจริยธรรมที่แสดงถึงการมีความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ซึ่งสาธารณะในที่นี้หมายรวมถึง สังคมในระดับเมือง นางาซากิ ระดับประเทศญี่ปุ่น และระดับโลก

ภัยพิบัติจากแผ่นดินไหว พบว่ามีอาสาสมัครสูงอายุในเมืองโกเบอยู่จำนวนกว่า 180 คนที่ผลัดเปลี่ยนกันมาทำหน้าที่ถ่ายทอดประสบการณ์จากเผชิญกับแผ่นดินไหวให้ผู้เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แผ่นดินไหวของนครโกเบ ซึ่งมีผู้สูงอายุทั้งหญิงและชาย ทั้งที่พูดภาษาอังกฤษได้และไม่ได้ให้กับคนรุ่นหลังที่เป็นพลเมืองของประเทศญี่ปุ่นและคนต่างชาติ จากสัมภาษณ์ผู้สูงอายุเหล่านี้ พบว่าทั้งหมดเคยประสบภัยครั้งแผ่นดินไหวฮันชิน-อวาจิมาก่อน ซึ่งคนกลุ่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดความทรงจำ เห็นว่าหากคนรุ่นเขาที่เผชิญกับเหตุการณ์ไม่มาเล่าให้คนรุ่นหลังฟังถึงความรุนแรงของภัยพิบัติ ความทรงจำต่อเหตุการณ์ดังกล่าวก็อาจจะเลือนหายไปกับกาลเวลา ซึ่งประสบการณ์ของเขาจะไม่ใช่ประโยชน์อันใดแก่สังคม จึงได้รวมตัวกันมาสมัครเป็นอาสาสมัครพิพิธภัณฑ์โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใดๆ จากพิพิธภัณฑ์ สำนักความรับผิดชอบต่อสังคมของอาสาสมัครผู้สูงอายุเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ให้กับสังคมส่วนรวมในการเตรียมความพร้อมในการรับมือกับภัยพิบัติ

ภัยพิบัติจากทsunami เหตุการณ์หนึ่งในการรับมือกับคลื่นยักษ์ทsunamiในเขตภูมิภาคโทโฮกุ คือ กรณีตั้งใจทำงานให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางกำลังใจให้กับผู้ประสบภัยในเมืองโอซุจิของคุณ Usazawa โดยระลึกว่าการมีชีวิตรอดของตนเองเป็นการได้พรจากพระเจ้าให้มาช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ประสบภัยจากทsunami ดังนั้นเขาต้องตระหนักว่าการทำงานของตนเองเป็นความรับผิดชอบต่อชุมชนของตนเอง เป็นหน้าที่ตนเองต้องช่วยเหลือผู้ประสบภัย แม้จะไม่ได้รับสิ่งตอบแทนเป็นตัวเงิน ดังที่เขาเล่าว่า

“ผมรู้สึกว่หน้าที่ของผมคือการส่งเสียงไปทุกที่ถึงเรื่องที่เกิดขึ้นกับที่นี่ (เมือง Otsuchi) เพราะว่าผู้คนอาจจะลืม หรือคนที่ไม่เคยมาที่นี่ก็จะไม่รู้ว่เคยเกิดอะไรขึ้นที่นี่ นึกภาพไม่ออก ผมต้องการส่งข้อความให้คนในวงกว้างมากขึ้นทั้งภายในญี่ปุ่นเอง และต่างชาติ... ผมคิดว่าเมื่อพระเจ้าให้โอกาสให้ผมและครอบครัวมีชีวิตรอดมาได้ ผมก็พร้อมที่จะอยู่ร่วมกับทุกคนที่นี่ และพร้อมที่จะช่วยเหลือกัน... ผมคิดว่าพระเจ้าให้โอกาสผมทำงาน และให้สิ่งตอบแทนที่มีค่า ซึ่งไม่ได้หมายถึงเงินทอง แต่เป็นเรื่องความรัก ความผูกพันที่คนในชุมชนมีต่อผม และมีต่อกัน...”

แม้ว่าคุณธรรมจริยธรรมที่ปรากฏในตัวตนคนญี่ปุ่นในสถานการณ์การจัดการภัยพิบัติ ทั้งการมีวินัย การพึ่งตนเอง และสำนักความรับผิดชอบต่อสังคมจะเป็นคุณสมบัติของปัจเจกบุคคลก็ตาม แต่เมื่อปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยสังคมในระดับต่างๆ ภาพของสังคม

โดยรวมของคนญี่ปุ่นก็จะกลายเป็นสังคมที่มีวินัยสูง สังคมที่เน้นการพึ่งตนเอง และสังคมที่คนส่วนใหญ่มีสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ถือเป็นทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญในการจัดการภัยพิบัติ อย่างไรก็ตาม การสร้างวินัย การปลูกฝังค่านิยมการพึ่งตนเองและสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวมให้พลเมืองให้กลายเป็นภาพรวมของสังคมนั้นเป็นเรื่องยากและเป็นสิ่งที่ท้าทาย

ข้อสังเกตและบทสรุปจากประสบการณ์การจัดการภัยพิบัติประเทศญี่ปุ่น

ประเด็นแรก การจัดการภัยพิบัติในประเทศญี่ปุ่นกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ที่ทุกคนต้องเรียนรู้ เตรียมความพร้อม และปฏิบัติ ภายใต้ความเชื่อที่ว่าภัยพิบัติอาจเกิดเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ฉะนั้น สังคมญี่ปุ่นจึงต้องการสร้างตัวแทนการขัดเกลาว่าด้วยเรื่องการจัดการภัยพิบัติทั้งในระดับปฐมภูมิและทุติยภูมิ

ประการที่สอง การจัดการภัยพิบัติของญี่ปุ่นในปัจจุบันให้ความสำคัญกับคน ชุมชน และธรรมชาติ เมื่อพบว่าเพื่อนบ้าน ชุมชน องค์กรทางสังคมและธรรมชาติมีส่วนในการช่วยชีวิตคนเมื่อเกิดภัยพิบัติได้มากกว่าองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ฉะนั้นจึงต้องปลูกต้นไม้ดอกไม้ให้คนอยู่ใกล้ธรรมชาติและส่งเสริมความเป็นชุมชน ส่งเสริมให้เกิดสมาคมในชุมชน ส่งเสริมและรักษาองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร (Non-profit organization) โดยการใช้ประโยชน์ขององค์กรทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ในการทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ในฐานะที่เป็นทุนทางสังคม จาก

ข้อเสนอของ Robert Putnam ทุนทางสังคมจะยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมต้องถูกใช้ให้ปฏิบัติการ (Active social capital) (Putnam, 1993)

ประการที่สาม ญี่ปุ่นมีการสรุปบทเรียนจากการจัดการภัยพิบัติทุกกระบวนการอย่างละเอียด พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างองค์ความรู้จากภัยพิบัติ และยังสนับสนุนให้มีการจัดตั้งสถาบันวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้อย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า การสรุปบทเรียนจะเป็นประโยชน์กับสังคมในการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติครั้งต่อไป

ประการที่สี่ การบูรณะฟื้นฟูหลังเกิดภัยพิบัติของประเทศญี่ปุ่นใช้กรอบแนวคิดที่ว่าด้วยการสร้างใหม่เพื่อรองรับสังคมในอนาคต โดยเริ่มจากแนวคิดเรื่องโครงสร้างของสิ่งก่อสร้าง การจัดวางระบบสังคมหรือการสร้างชุมชนใหม่ รองรับ การเปลี่ยนแปลงของสังคม การเปลี่ยนแปลงของโลก อาทิ การสร้างภาพแวดล้อมในที่อยู่อาศัยให้ผู้สูงอายุต้องพร้อมสำหรับการรองรับสังคมสูงวัย มีสิ่งอำนวยความสะดวกในที่พักอาศัย พร้อมให้ผู้สูงอายุสามารถเคลื่อนย้ายตัวเองไปภูมิลำเนาที่ปลอดภัยได้ด้วยตนเอง

ประการที่ห้า หลังเหตุการณ์ภัยพิบัติครั้งใหญ่ ญี่ปุ่นจะถือโอกาสในการออกกฎหมายเพื่อจัดระเบียบสังคมเพื่อรองรับการเตรียมรับมือกับภัยพิบัติ เช่น ญี่ปุ่นได้ออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลายฉบับซึ่งกฎหมายทั้งหมดเกิดขึ้นหลังจากเผชิญกับภัยพิบัติ เช่น หลังจากเกิดแผ่นดินไหวที่นานไก ปี ค.ศ. 1946 เกิด พรบ.บรรเทาภัยพิบัติ (Disaster relief act) หลังเกิดแผ่นดินไหวที่ฟูไก

ในปี ค.ศ.1984 ทำให้มีการออก พรบ.ป้องกันน้ำท่วม (Flood control act) และกฎหมายกำหนดมาตรฐานอาคาร ต่อมาในปี ค.ศ.1959 เกิดภัยพิบัติจากพายุไต้ฝุ่น Ise-wan เกิดกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและมาตรการวัดระดับน้ำในการป้องกันน้ำท่วมปี ค.ศ.1960 และออกกฎหมายมาตรฐานการรับมือกับภัยพิบัติ ในปี ค.ศ.1961 รวมถึงการออกกฎหมายเพื่อต้องการจัดระเบียบอาสาสมัครกลุ่มที่ช่วยเหลือในการจัดการภัยพิบัติใหม่ เพื่อให้รัฐบาลสามารถควบคุมและเชื่อมต่อทำงานร่วมกับรัฐบาลได้ก็ได้ออกกฎหมาย NPO กฎหมายนี้ทำให้อาสาสมัครมีสถานภาพทางกฎหมายและขอรับการสนับสนุนการดำเนินงานจากรัฐบาลกลางหรือท้องถิ่นได้

ประการที่หก องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในญี่ปุ่นจะมีศักยภาพในการจัดการภัยพิบัติเมื่อมีทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน และทุนทางสังคมวัฒนธรรม แต่ในสถานการณ์เผชิญกับภัยพิบัติ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบภัยได้ช้ากว่าองค์กรชุมชน

ประการที่เจ็ด การจัดการภัยพิบัติต้องอาศัยทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางการเงิน และทุนมนุษย์ ดังนั้นการจัดการภัยพิบัติถือเป็นกระบวนการทางสังคม (Social process) ที่อาศัยทุนต่างๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยนำเข้า (Input) และเป็นผลผลิตหรือผลลัพธ์ (Output and outcome) ในกระบวนการจัดการภัยพิบัติแต่ละครั้ง และกระบวนการทางสังคมดังกล่าวสามารถนำมาปรับใช้และพัฒนา

กระบวนการทางสังคมในการจัดการภัยพิบัติครั้งต่อไป

ข้อสังเกตเหล่านี้จะเป็นประโยชน์กับการวางแผนการรับมือกับภัยพิบัติในสังคมอื่น โดยเฉพาะสังคมไทย รวมถึงการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมสามารถส่งต่อข้ามวัฒนธรรมได้ (Cross culture) คำถามคือทำได้อย่างไรในเมื่อพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างกันตลอดจนเงื่อนไขอื่นๆ อาทิ ประสบการณ์ในการเผชิญกับภัยพิบัติไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้ อย่างไรก็ตามประเด็นท้าทายเป็นเป้าหมายที่สำคัญของงานศึกษาวิจัยนี้ งานวิจัยคาดว่าจะประโยชน์และนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้

ฉะนั้น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทยต้องขับเคลื่อนผ่านองค์กรทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ขัดเกลาหล่อหลอมผ่านตัวแทนการขัดเกลาทางสังคม และทำให้คุณธรรมจริยธรรมถูกปฏิบัติอยู่ในชีวิตประจำวัน ทั้งในบริบทครอบครัว บริบทโรงเรียนและบริบทองค์กรที่ทำงาน ส่วนศูนย์คุณธรรม (องค์กรมหาชน) อาจวางบทบาทชี้นำสังคมและเป็นตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมเสียเอง

รายการอ้างอิง

ประเวศ วะสี. (2542). *ชุมชนเข้มแข็ง ทูนทางสังคมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน.

มณีรัตน์ ไพโรจน์ไชยกุล. (2543). *กระบวนการขัดเกลาทางสังคมของสถานศึกษาก่อนวัยเรียนญี่ปุ่นในประเทศไทย: กรณีศึกษาสถานศึกษาก่อนวัยเรียนกวางน้อยและสถานศึกษาก่อนวัยเรียนแฮมสเตอร์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาญี่ปุ่นศึกษา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Phoenix, H. (2010). *15th Anniversary of the Great Hanshi-Awaji Earthquake: A Journey of Creative Reconstruction*. n.p.

Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Place.